

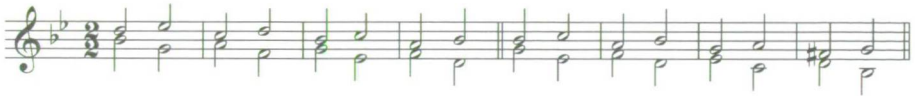
ORDASI PÉTER

A tengelyrendszerű funkciós gondolkodás példái Kodály Zoltán műveiben

MŰVÉSZETI INTÉZET

funkciórend, tengelyrendszer, poláris távolság, Kodály-domináns, heptatonía secunda.

Semmit sem kell tudnunk a funkciókról, hogy érezzük a következő kétszólamú menet természetességét:

Hozzáadva a basszus autentikus kvint-kvart lépéseit azonnal kitűnik a menet funkciós jellege

1. kottapélda

A tiszta kvint- és kvartlépések sora szabályos funkciós kört (T-S-D-T) alkot, ám ott, ahol a diatonikus rendszer karakterisztikája (szűkített kvint) következik a szekvenciában, megtorpan a funkciós körforgás, funkcióismétlést tapasztalunk.¹

A számos barokk és klasszikus példa közül Händel g-moll passacagliájának témáját idézzük:

g-moll passacaglia (téma)

G. F. HAENDEL

2. kottapélda

Kodály a *Tizenöt kétszólamú énekgyakorlat*-ban Vivaldi *D-moll concerto*-jának témáját idézve ad stílusgyakorlatot a tanulók kezébe:

¹ Bárdos: *Tonika, vagy nem?* In: Harminc írás. Budapest, Zeneműkiadó. 1969. 187. oldal

15 kétszólamú énekgyakorlat (12)

Kodály
Antonio Vivaldi témájára

3. kottapélda

A barokk szekvencia négyeshangzatokkal is közismert:²

4. kottapélda

A bécsi klasszikusok kedvelt váltódominánsát a romantika szeptim-nón akkordjai közé vegyítve:

5. kottapélda

Innen már csak egy lépés a Kodály által igen kedvelt szekvencia, amelyben minden akkord domináns-szeptim vagy -szeptim-nón színezetű:

6. kottapélda

Ennek szoprán szólamát elhagyva kiválglik a kromatikus menet és a klasszikus funkciórend összefüggése: a basszus szűkített kvint lépésénél a kromatikus menet megtorpan.

² Uo.: 189. oldal 13/6 kottapélda

Mellékdominánsok aut. szekvenciája:

T D T S D T **S S** D T

a) a barokk hagyomány szerinti funkciós basszus:

g:I V I IV C:V I **IV^{sz5!} a:II** V I

b) a basszus hangjainak poláris felcserélésével:

c) a kettő váltakozása kromatikus menetet ad:

sz5!

7. kottapélda

Kodály népdalfeldolgozásainak harmonizálásában számos helyen alkalmazza ezt a kvart-kvint menetet. Egyik legszebb példája a Háy-ban az *Elment a két lány* (duett nőikarral), amelynek dallamához kétszer is szépen illeszkedik, ahogyan halljuk:

(Énekeljük hozzá halkán szolmizálva a basszust!)

Elment a két lány

Kodály: Háy János
Duett női karral - részlet

(T) T S D T S S D

El - ment a két lány vi - rá - got szed - ni, El - in - du lá - nak, kez - dé - nek men - ni,

sz5!

9 7 # 7 # 7 7 9 x V^x

gisz:I LA RE SZÓ DÓ FÁ TI MI

9 T S D T S S D T

E - gyik a más - tól kez - di kér - dez - ni Ki volt az es - te té - ged ké - ret - ni?

sz5!

9 7 # 7 # 6 7 7 9 9 7 6 3x

I LA RE SZÓ DÓ FÁ TI MI LA

8. kottapélda

Énekeljük a dallamot a lényegre egyszerűsített zongorakísérettel!

A funkcióismétlés lényege tehát, hogy a poláris távolságú azonos szerkezetű hangzattal ugyanazt a vonzást lehet elérni. De nemcsak a szubdomináns funkciót lehet a poláris párjával helyettesíteni. Előfordul az a dominánssal is:

Háry - Toborzó

Kodály

Hej é - let, be gyöngy é - let, en - nél szebb sem le - het,

Csak az gyűj - jön ka-to - ná - nak, a - ki i - lyet sze - ret.

Funkciók: S D T S D T T
Alaphangok: A H E A D G E

S D T S D D T
A D G C F H E

9. kottapélda

S miért pont a tonikával ne eshetne meg?

Magas kősziklának

Hangnem: cisz-fríg

pp

Domináns: D(Kodály) H(modális) 6 6 6 H
Tonika: CISZ CISZ CISZ G CISZ G CISZ G (G) EISZ (CISZ) Tonika!

10. kottapélda

A *Magas kősziklának* kezdetű dal zongorakíséretének befejező ütemeiben a tonikai *Cisz-dúr* akkordot két domináns funkciójú váltóakkord, a *D-dúr* (= „nápolyi” domináns) és a *H-dúr* (= modális domináns) veszi közre, a négy záró ütem pedig a *Cisz-dúr* – *G-dúr* szext poláris távolságú akkordokat váltogatja, megállapodva végül az *eisz* – *h* szűkített kvinten, a *cisz*-nek és *h*-nak tercén, s hallunk csodát: ez a szűkített kvint a tonika!

Persze a tonikai funkcióhelyettesítést jól ismerjük a klasszikusoktól álzárlat néven. Kodály azonban ezt is helyetessel készíti elő:

Kocsi szekér, kocsi szán

Kodály

7 9 7 7 7 6[#] (=7^b) 7 4 5
RE SZÓ DÓ FA TA LÁ
S D T S D t (álzárlat)

11. kottapélda

A *Kocsi szekér, kocsi szán* második versszakának végén ismét az autentikus fölépések szekvenciája készíti elő az álzárlatot, de nem a klasszikus V. fok felől érkezünk a VI.-ra, hanem a Ta-Lá basszus lépés által meghatározott „Kodály-domináns” fordulattal.

A tengelyrendszer szerinti helyettesítés mégis legtöbb változatban a domináns funkcióhoz kötődik.

Lendvai Ernő szerint „Egy domináns – tonika kadencia (vagy domináns – tonika elvű szekvencia) a következő alakokat nyerheti:

- 1) kvart-lépés felfelé (pl. G-dúr → C-dúr) – ami megfelel a klasszikus V-I oldásnak.
- 2) nagyszekund-lépés felfelé (pl. B-dúr → C-dúr) – jellegzetes modális domináns
- 3) kisszekund-lépés lefelé (pl. Desz-dúr → C-dúr) – ez utóbbit neveztük el Kodály-dominánsnak.
- 4) A negyedik lehetőség: nagyterc-lépés lefelé (pl. E-dúr → C-dúr) – jóval ritkábban fordul elő.”

Kezdjük a **barokk/klasszikus** domináns-tonika, az V.-I. fok kapcsolattal:

A 150. genfi zsoltár
1. versszak zárata 23.-26.

V⁴³ I

12. kottapélda

A 150. genfi zsoltár
2. versszak zárata 49.-53.

13. kottapélda

A 150. genfi zsoltár
3. versszak zárata

14. kottapélda

A 150. genfi zsoltár 16. századi dallama a legegyszerűbb, hagyományos zárlatokat vonzza, a korra oly jellemző díszítéssel, a terckésletteléssel. A harmadik versszak zárata több új elemmel bővül. A váltódomináns kvintszept akkord fénye a „mindörökké” kezdőszótagjára esik. (Kézenfekvő az asszociáció Bach János-passiójának záró koráljára, nemcsak a hangnemi azonosság (Esz-dúr) miatt, hanem a szövegi megfelelés okán is: a tág szerkesztésű váltódomináns kvintszept akkord itt is az „Ewiglich” (mindörökké) szó első szótagján ragyog fel.) A lezárást erősítő fontos mozzanat a két ütem hosszú IV. fokkal hangsúlyozott plagális zárlat.

A második eset, a **modális domináns** igen gyakori nemcsak Kodály, hanem a 20. szd. tonális zenéjében. Néhány jellemző Kodály-idézet:

A tonika váltó-akkordjaként:

15. kottapélda

Vagy hosszan váltogatva a D-T fokokat:

Öreg vagyok már én

Kodály

Ej, ti-kon e-gyet, ket - tőt!

9 7 4 3 6 4 3 6 4 3 6 4 3 6 4 3

D D E D E D E E E

16. kottapélda

Ha a modális domináns négyeshangzat formában jelenik meg (szó-ti-re-fa), akkor a Lá-dúr akkorddal (lá-di-mi) együtt a Kodályra oly jellemző második hétfokúság (heptatonia secunda) teljes hangkészletét kapjuk meg:

Fölszállott a páva

Befejező ütemek:

Kodály

sza - ba-du-lá - sá - ra. f Szó⁷ - Lá

r t, f,

d: lá

17. kottapélda

HEPTATONIA SECUNDA

Ti Re Fa Szó Non-tonika Tonika

Lá Di Mi Lá D T

18. kottapélda

A Lendvai Ernő által **Kodály-domináns**nak nevezett harmadik eset, amely kisszekund lépéssel közelíti meg az alaphangot, különösen otthon érzi magát a MI-végű dallamok harmonizálásában. (Bárdos Lajos erre az esetre a „**nápolyi-domináns**” kifejezést használja, utalva arra, hogy a hétfokú hangnemek többségében a II. fok leszállítással érhető el a tonika feletti kisszekund. Dúr-dúr kapcsolatokban:

TA-RE-FA – LÁ-DI-MI,
MA-SZÓ-TA – RE-FI-LÁ,
LA-DÓ-MA – SZÓ-TI-RE,
RA-FÁ-LA – DÓ-MI-SZÓ

Első példánkban, a **Rákóczi kesergőjének** zárlatában maga a dallam „hívja meg” friges záró fordulatával a nápolyi-fokot:

Rákóczi kesergője

molto rit. *pp* *tempo* $\text{♩} = 60$ Kodály

Jaj, ki ne szán - na!

pp

rallent.

espr. *dim.* *ppp*

GIS=AS
F
D
B

→ A

"Kodály-domináns" vagy
"nápolyi-domináns"

19. kottapélda

Az **Akkor szép az erdő** Mi-végű dallamának három versszaka teljes emberi sorsot jelenít meg. Kodály kíséretének zárlatában a Kodály-domináns egyik legjellemzőbb példáját találjuk. A Fa-szeptim akkord a teljes záró sort keretezi: két ütemmel bevezeti, és egy széles ívű sóhaj-futammal készíti elő a tonikai E-dúr hármast. De mi van közbül? A szöveg: „csókolj meg!” – alatt a kíséret a funkciós szekvencia közbevetésével megadja *álomban az élet adósságát*, a természet rendjét, amit a sors (vagy szülői akarat) megtagadott... A közbevetett menet funkciórendje fejezi ki legjobban a realitástól való elszakadást: a funkciós kör nem T-től T-ig, hanem S-től S-ig jár, mintegy távoli világban.

Akkor szép az erdő...

Kodály

più lento

Régivoltse-re-tóm, csó - kolj meg!

7 FA (LÁ) RESZÓ DÓ FA FA MI

D S D T S D D T

20. kottapélda

A következő példában „Kodály-mellékdomináns” is találunk a klasszikus mellékdomináns analógiájá-ként: ha a mellékdomináns az V-I kapcsolat áthelyezése más fokpárookra, akkor a Kodály-domináns is áthe-lyezhető, amint látjuk: a Fa-Mi zárlat domináns-tonika viszonya két ütemmel előbb a Ta-Lá tonika-szubdomináns közti vonzásként szerepel.

Ne búsuljon senki menyecskéje

Kodály

Ne bú - sul-jon sen - ki menyecs - ké - je, hogy az u - ra nem i - gen szé - pecs - ke.

Lá Lá Lá Re Szó Dó

Ha meg - hal is, meg ne hal-jon ér - te, Mást hoz ne - ki a ta - va - szí fecs - ke.

Di Ti Mi

Fa Ta Lá Szó Fa Mi

D T S! T D! T

21. kottapélda

Idézetünknek további tanulságai is vannak.

A FA-LÁ-TI-RI képlet ugyanis megegyezik a klasszikus összhangzattan II. bővített terckvart akkordjával, s így tekinthetnénk zárlatunkat S-D félzárlatnak b-mollban. Ebben az esetben viszont az előző sor zárlata kapna D-T értelmet.

Valójában még többről van szó. A FA-LÁ-TI-RI képletet MI tonikához viszonyítva a tengelyrendszerben két domináns funkciójú akkord összevonásának halljuk. Az egyik a Kodály-domináns hiányos szeptim alakban: FA-LÁ-RI(=MA), a másik az V. fok ugyancsak hiányos szeptim alakban: TI-RI-LÁ. Ez a képlet azt mutatja, hogy a tengelyrendszerű funkciós gondolkodás nemcsak a funkcióismétlést, funkcióhelyettesítést teszi lehetővé, hanem két poláris távolságú azonos funkciójú hangzat kombinációja rendkívüli módon megerősítheti a funkciós vonzást.

A nővérek kíséretének bravúros ötlete, hogy a versszak záróhangjához (tonika) a legerősebb dominánst, az V. fokkal kiegészített Kodály-/nápolyi-dominánst alkalmazza. Ezzel nemcsak a két versszak kapcsolatát fűzi a legszorosabbra, hanem azzal, hogy a kíséret harmóniai „nem stimmelnek” utal arra, hogy valami nem igaz a mondandóban sem...

A nővérek

Kodály

Öröme a né-ném-nek cíf-ra szabó le-gény. Hej, de nékem si-ra-lom szegény kondás le-gény.

RE S S S S SZÓ D DÓ T FA S TA D!

Tempo L.

Fel - te-szik a né - né-met...

T

A teljes meneten át hallatszik a domináns (= a) nyugvópont, a funkciós menet mintha függetlenül magát a dallamtól.

A dallam tonikai záróhangjával kétféle: a klasszikus domináns (MI = V fok) és a Kodály-domináns (Ta-domináns?) hoz létre cumulust.

22. kottapélda

Az tehát, hogy az V. fok helyett „nápolyi dominánst” találunk, nem más, mint a domináns hangzat felcserélése poláris párjával.

De térjünk vissza a negyedik lehetőséghez, a domináns-tonika viszony $\acute{E} - C$ (nagyterc le) alakjához, amelyet Lendvai ritkának mond. Ritka, de nem példátlan!

A süket sógor végén meglepetésként éljük meg:

A süket sógor

Kodály

bo-lond! Bo-lond! Ad-jon Is-ten kend-nek is!

6 7 5 3 7 5 3
Ti Mi Mi Dó Dó

23. kottapélda

A III. fokú szeptimakkord előkészítése a VII. mellékdomináns szextakkord, de váratlan és újszerű, hogy a Mi-dúr hármas, mint az V. fok paralelje képviseli a zárlatban a domináns funkciót. Különösen találó ez a megoldás a szöveg fordulatához, amely az eddigi csúfolódókat teszi nevetségessé.

A **Jelenti magát Jézus**ban Húsvét csodája, a feltámadás fénye ragyog fel benne:

Jelenti magát Jézus

Kodály

Jé - zus ma - gát úgy je - lent - ge - ti már.

Mixolid dallam: TI SZÓ
III - I

24. kottapélda

Az utolsó versszak zárata felvillantja a további két tengelyes D – T kapcsolatot:

Jelenti magát Jézus

Kodály

Jé - zus ma - gát úgy je - lent - ge - ti már.

7
Lá Fa Ta Ma La Szó
S D T S D T

25. kottapélda

A népdalszöveg a Megváltó küldetésének három legnagyobb eseményét és azok ünnepét idézi: Karácsony, Húsvét, Pünkösd. Íme a teljesség, ami a zárlatok „tengelyes” domináns-használatát illeti a mixolid dallamban:

TI-SZÓ = Mediáns domináns
FA-SZÓ = Modális domináns
LA-SZÓ = Nápolyi domináns

A legszebb nagyterc le (III – I) típusú zárlat számomra mégis a *Semmit ne bánkódjál*-ban található:

Semmit ne bánkódjál

26. kottapélda

A szoprán tonikai nyugópontja egyértelművé teszi az értelmezés közegét. Külön figyelmet érdemel, hogy a III. fokú domináns (nevezhetők „mediáns domináns”-nak, ha nem volna amúgy is sok az idegen szó a szaknyelvben) kiegészül az V. fok hangjával. Halálos fájdalom zeng ki ebből a dominánsból.

Összefoglalás

Kodály a *Meghalok, meghalok* kezdetű zoborvidéki népdalt két ízben dolgozta fel női karra, a kettő (1908 és 1957) között közel fél évszázad telt el, s közben megjelent zongorakíséretes dal formájában a Magyar Népzene sorozatának III. füzet 13. darabjaként is. Mondhatjuk: évtizedeken át visszatérően foglalkoztatta fantáziáját ez a különös szépségű, korán megtalált gyöngyszem. A dallam záró sora: „nyugodni akarok.” – nem hagy nyugodni. Szolmizálva:

D S D D D T
ti – lá – szí – fa – re – mi

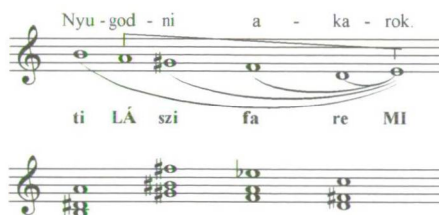
mintha összefoglalná a domináns-tengely hangjait:

ti – mi = V – I	klasszikus domináns
szí – mi = III – I	mediáns domináns
fa – mi = II – I	nápolyi (Kodály-) domináns
re – mi = VII – I	modális domináns

Ha az eddig átmenőhangként kezelt lá-t is beleillesztjük a zárófordulatba, akkor is csupa jellegzetes népdalzáró ternót kapunk:

ti - lá - mi
szi - lá - mi
fa - lá - mi
re - lá - mi

27. kottapélda

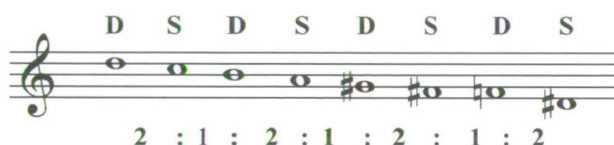
Összefűzhetjük a négyféle D – T lehetőséget egyetlen menetté a ritkától a gyakori felé haladva:

Tengely-dominánsok összefoglaló mintpéldája

28. kottapélda

És íme, az összes „tengelyes” hiányos dominánsszeptim hangkészlete olyan 1 : 2 modellskálát ad, amelyben szerepel a szubdomináns tengely minden hangja, de teljesen hiányoznak a tonikai tengelyhangok:

29. kottapélda

Tehát a tengelydominánsok magukba foglalják a szubdomináns tengely hangjait is, így adva új, non-tonika – tonika értelmet a funkciós D – T kapcsolatnak.

Záró példánk a *Marosszéki táncok* részlete, amelyben a kíséret a balkéz szólamában csupa hiányos dominánsszeptim akkordból álló kromatikus menet. (Lásd 7. kottapélda c. basszusmenettel.) A funkciós T – S – D – T kört pontosan követő kromatika úgy jön létre, hogy Kodály minden kvint le vagy kvart föl lépés helyett annak poláris párját választja.

Marosszéki táncok

Kodály

8¹⁰²

Tonika: a

D T S D T

S D T S D T S D

30. kottapélda

PÉTER ORDASI

Examples for the axis-system functional thinking in the works of Zoltán Kodály

Zoltán Kodály as composer was a definitive creator of the Hungarian music in the 20th century. One of the main feature of his style is a special, new way of the harmonization, which adopts the European functional harmonization-system in the arrangement of the monodic Hungarian folksongs. This study using the results of the researches of Ernő Lendvai and Lajos Bárdos, shows the changes of the meaning the words „funktion” and „order of funtions” with the method of analyseing of thirty, mostly vocal Kodály-examples.